

ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ

Τα γράμματα
στην Πάολα

Τι μας λένε για τον Κωνσταντίνο Α΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Νίκος Τζαβάρας

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες / Ιστορία
Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Τα γράμματα στην Πάολα*
Τι μας λένε για τον Κωνσταντίνο Α΄

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινοπούλου-Ρένεση

Copyright © Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος και Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2018

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος, 2018

KET Γ 170 ΚΕΠ 829/18

ISBN 978-960-16-8184-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600,
801.100.2665, FAX: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Νίκου Τζαβάρα	9
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του συγγραφέα	19
Εκδόσεις και παραπομπές	23
Ημερομηνίες	23
1. Εννέα μέρες και εννέα χρόνια	25
2. Ηθοποιός και τυχοδιώκτρια	33
3. Τα γράμματα του Κωνσταντίνου ως χρυσωρυχείο	39
4. Ένας εγωκεντρικός οικογενειάρχης	47
5. Μοναξιά, αδυναμία, ανασφάλεια	61
6. Τρόπος σκέψης απλοϊκός και ρηχός	69
7. Μοναρχικές αντιλήψεις περί βασιλείας	75
8. Η στρατιωτική «βασιλική οδός»	83
9. Στρατιώτης, στρατηλάτης, στρατοκράτης	93
10. Ένας συνηθισμένος Έλληνας εθνικιστής	103
11. Στερεότυπα και προκαταλήψεις	111
12. Η αρρώστια	117
13. Η αποξένωση από τον Βενιζέλο	133
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	145
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Κατάλογος των επιστολών του Κωνσταντίνου	149
ΠΗΓΕΣ	153

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

του Νίκου Τζαβάρα

Η νέα μελέτη του Γιώργου Μαυρογορδάτου είναι ένα έργο του οποίου η ανάγνωση αναζωπυρώνει το ενδιαφέρον που έχει προκαλέσει το πρώτο του πόνημα για τις συγκλονιστικές και καθοριστικές για την ελληνική ιστορία συγκρούσεις στις αρχές του εικοστού αιώνα. Αν στο *1915: Ο Εθνικός Διχασμός* η άτεγκτη επιστημονική του διαύγεια και διεισδυτικότητα, η διαρκής ενάργεια του ύφους του, αναδεικνύουν τη σημασία των δύο χαρισματικών ηγετικών φυσιογνωμιών, του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου, για την έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων και της Μικρασιατικής Καταστροφής και παράλληλα για τις πολιτικές ιδεολογίες που επιστεγάζουν – στο τελευταίο του βιβλίο επιλέγει να περιγράψει το περιεχόμενο της ερωτικής αλληλογραφίας του Κωνσταντίνου με την Πάολα, που εκτυλίσσεται παράλληλα προς τις μεγάλες μεταβολές εκείνης της εποχής. Ο Μαυρογορδάτος επιτρέπει και δημιουργεί μία νέα θεώρηση του ίδιου ιστορικού υλικού, στο οποίο εξυφαίνονται παράλληλες διαδρομές ανάμεσα στη στρατιωτική και «διπλω-

ματική» δράση και το ιδιόμορφο αιφνίδιο πάθος για μια γυναίκα του διαδόχου και αργότερα βασιλέως της Ελλάδας.

Το βιβλίο διαβάζεται κυριολεκτικώς απνευστί, τουλάχιστον για δύο λόγους: ο Κωνσταντίνος, ένας εκ των δύο πρωταγωνιστών στις δραματικές συγκρούσεις που συντελούνται εκείνη την περίοδο, εμφανίζεται μέσω μιας πολυσέλιδης αποκαλυπτικής αυτοπεριγραφής στην οποία συνυπάρχουν έκδηλες υποκειμενικές ανάγκες εκμυστήρευσης ενός αδιάπτωτου συναισθηματικού πυρετού με την εξίσου επιτακτική ανάπλαση εκτιμήσεων, γεγονότων και βιωμάτων από την πολεμική και πολιτική κονίστρα. Έτσι οι ερωτικές επιστολές του – οι οποίες περιλαμβάνονται σε όλη τους την έκταση στην έκδοση *Κωνσταντίνος – Πάολα* της Αλεξάνδρας Στεφανοπούλου – έχουν συχνά τον ίδιο γλαφυρό χαρακτήρα τόσο μιας ημερολογιακής εξομολόγησης όσο και ενός ρεπορτάζ από το μέτωπο ή από τις διενέξεις ανάμεσα στους παράγοντες της δημοσιότητας. Μία προφανώς άκρως εκμεταλλεύσιμη πηγή πληροφοριών για μυστικότερες πλευρές της προσωπικότητας του άνακτος, στις οποίες εγγράφονται οι γενικότερες αξιολογήσεις που διέπουν τις σκέψεις του και εκφράζουν τις ιδεολογικές του προτιμήσεις.

Η επιστολογραφία που αρχίζει το 1912 διακατέχεται εξαρχής από την ερωτική υπερεκτίμηση μιας γυναίκας της οποίας τις ιδιαιτερότητες ελάχιστα μπορεί να γνωρίζει ο Κωνσταντίνος και στην οποία εντούτοις ομολογεί ευθύς αμέσως, δίχως επιφυλάξεις, συγκινήσεις που τον κατακλύζουν όταν απευθύνεται στην εξιδανικευμένη μορφή της. Δίχως άλλο, τα όσα γράφονται δεν αποτείνονται σ' ένα συγκεκριμένο ερωτικό

πρόσωπο, αλλά προέρχονται από τη σφοδρότητα ενός ρεύματος προβολών παλαιότερων συγκινήσεων και προσμονών πάνω σ' ένα πρόσωπο που σχεδόν προσυνηδητά μυθοποιείται. Η εξακολουθητική γεωγραφική απόσταση ανάμεσά τους – βλέπονται εν τέλει μόνον μερικές ημέρες το 1912-13 στη διάρκεια της σχέσης τους – φαίνεται να εξασφαλίζει ευκολότερα τις προϋποθέσεις μιας ανόθευτης από την απευθείας επικοινωνία ιδεατής αντίληψης του ερωτικού αντικειμένου. Ήδη κατά την έναρξη της αλληλογραφίας ο Κωνσταντίνος δεν ανταποκρίνεται μόνον στην απαίτηση της Πάολας να επικοινωνούν στη γαλλική, σε μία γλώσσα που ο Κωνσταντίνος δεν χειρίζεται με ευκολία, αλλά και οδηγείται, αυτός που δεν γράφει ευχαρίστως, σε μία ασυνήθιστη για τον ίδιο παραγωγή μακροσκελών επιστολών – και όταν ακόμη βρίσκεται στο μέτωπο. Αυτή η αναπάντεχη συγγραφική του δραστηριότητα – αφέλης, εφηβική, ανεπιφύλακτη και όταν ακόμη πρόκειται για σοβαρότατες κρατικές υποθέσεις – είναι κατά την κρίση μου μία πρώτη ένδειξη υποταγής στην Πάολα, την οποία ανακαλύπτει κανείς εύκολα και σε μεταγενέστερα κείμενα. Σε μια από τις εκτεταμένες επιστολές του που της απευθύνει στις 9 Απριλίου του 1913 αυτοαποκαλείται «γουρούνι» και «παλιάνθρωπος» που αξίζει οποιαδήποτε ταπείνωση εκ μέρους της για την καθυστερημένη αποστολή ενός γράμματός του. Στο ίδιο πλαίσιο υπάρχει μία από τις λιγιστές αναφορές σε δική της επιστολή, όπου η Πάολα τού έχει εκφράσει την επιθυμία της, πλήρως αποδεκτή από την πλευρά του, «να τον έγδερνε με τα νύχια της». Αυτή η εκδήλωση μιας φανταστικής μαζοχιστικής υποταγής στον διαστροφικό ερεθισμό της

αλληλογράφου του συνοδεύει τη μνεία, που ακολουθεί, των μεγάλων του παράλληλων επιτυχιών στο βαλκανικό μέτωπο και του θανάτου του πατέρα του. Εδώ, στο πλέγμα των αντινομικών στοιχείων μιας ερωτικής επιστολής, διακρίνει κανείς αυτό που ο Μαυρογορδάτος αποκαλεί εγωκεντρισμό του Κωνσταντίνου. Τα πάντα υποτάσσονται διαδοχικά σε μία ασυνείδητη ναρκισσιστική διάταξη των βιωμάτων και γεγονότων όπου προτάσσεται η σχέση με την Πάολα.

Επανερχόμενος στην ερώτηση, ποια είναι η σημασία αυτού του ερωτικού δεσμού όπως καταγράφεται σε μία αλληλογραφία της οποίας δυστυχώς γνωρίζουμε μόνο το ένα σκέλος, θα ήθελα να επιμείνω σε δύο όνειρα του Κωνσταντίνου τα οποία εκθέτει στην Πάολα και στη συνέχεια στον ρόλο του μετασχηματισμού του σ' έναν φλύαρο και γοητευτικό συγγραφέα του οποίου το τάλαντο αφυπνίζεται κατά την έναρξη της επιστολογραφίας. Το ότι προωθεί τα όνειρα στην ερωμένη του δηλώνει κατ' αρχήν την έκπληξη και αμηχανία του μπροστά στο περιεχόμενό τους και την εμπιστοσύνη στην ερμηνευτική ικανότητά της – η οποία είναι μεταξύ άλλων και ικανότητα μιας χαρτορίχτρας που μπορεί και προβλέπει. Όμως πρόκειται παράλληλα για δημιουργήματα του Εγώ σε μία δεδομένη στιγμή σχετιζόμενη με όσα συμβαίνουν στον εξωτερικό και εσωτερικό κόσμο.

Το πρώτο όνειρο, αρχές Αυγούστου του 1912, διαδραματίζεται τις ημέρες που ο Κωνσταντίνος προετοιμάζει έναν εγκαταλειμμένο οικίσκο στο βασιλικό κτήμα του Τατοΐου για την παραμονή της Πάολας όταν θα ερχόταν στην Αθήνα. Στο όνειρο είναι εγκαταστημένη σ' ένα εκπληκτικό διαμέρισμα του

Ουίνδσορ, όπου μετά από δική της πρόσκληση επρόκειτο να τη συναντήσει το βράδυ. Την πόρτα της την έκλεινε ένας σιδερόφρακτος ιππότης, ζωντανός ή ψεύτικος, με τον οποίο θα πάλευε δίχως νικηφόρο αποτέλεσμα ως τη στιγμή που εκείνη θα τον διέτασσε να παραμερίσει αφήνοντας τον εραστή της να περάσει. Ένας επηρεασμένος από την ψυχανάλυση ερμηνευτής του ονειρικού δράματος θα συλλογιζόταν πως το όλο σκηνικό φέρει εκ πρώτης όψεως την πατίνα της οιδιπόδειας σύγκρουσης, καθώς η σαγηνευτική πανέμορφη φυλάσσεται ως μητρικό υποκατάστατο από τον άσπλαχνο πατέρα-ιππότη. Φαίνεται ωστόσο η Πάολα του ονείρου να εξουσιάζει τα δύο αρσενικά πλάσματα ανταποκρινόμενη σε ασυνείδητες μαζοχιστικές τάσεις υποταγής, εκείνου που το εκπονεί, στη μητρική αρχαϊκή παντοδυναμία. Μία ανάλογη επικυριαρχία δεν μπορεί παρά να στεγάζεται σ' ένα ανάκτορο αντάξιο της και όχι στην ευτελή ταπεινότητα ενός φθαρμένου οικήματος ελληνικών ανακτόρων. Φυσικά οι συνειρμοί στους οποίους οδηγεί το περιεχόμενο του πρώτου ονείρου δεν εξαντλούνται με τις προηγούμενες παρατηρήσεις, ούτε άλλωστε η συντεταγμένη ερμηνεία του δεύτερου.

Σ' αυτό το όνειρο, στο οποίο ο Γιώργος Μαυρογορδάτος αφιερώνει μία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ερμηνεία, που αποτελεί κατά την κρίση μου και μία καταγγελία του ψυχολογισμού, η αφορμή του διαφαίνεται στη συνάντηση του Κωνσταντίνου με τη μητέρα του στη Θεσσαλονίκη ύστερα από μήνες απουσίας της στη Ρωσία. Είχε να τη δει από καιρό και η συγκίνησή του συνοδευόταν από την απελπισία ενός αναμενόμενου νέου χωρισμού. Το βράδυ βλέπει στον ύπνο του την Πάολα με μαύ-

ρο φόρεμα να κάθεται στο μισοσκόταδο δίπλα στο τραπέζι όπου η μητέρα του συνομιλεί με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του. Από την αιμομικτική ζοφερή ομήγυρη με πρόσωπα δίχως περίγραμμα παραμένει αποκλεισμένη η Πάολα, που κινείται προς τη φωτισμένη μπαλκονόπορτα όπου θα την προλάβει η μητέρα του Κωνσταντίνου. Σύμφωνα με την άποψη του Μαυρογορδάτου, η μητέρα είναι εκείνη που αναλαμβάνει να προστατεύσει την οικογενειακή συνοχή οδηγώντας την εμβόλιμη μακριά από τη συνάθροιση. Θα επιθυμούσα ωστόσο να προσθέσω μία δεύτερη συμπληρωματική ερμηνεία του ονείρου, η οποία επίσης παραπέμπει στη μητρική παντοδυναμία και μετάνησή της. Η μητέρα προλαμβάνει την Πάολα γιατί είναι σε θέση ως όμοιά της να συναισθανθεί όχι μόνον τον αδόκητο τραυματικό της αποκλεισμό, αλλά και την έλξη που ασκεί στον γιο της και στην ίδια. Οι δύο γυναίκες «συγχωνεύονται» μπροστά στο φωτεινό άνοιγμα.

Τι είναι αυτό που κάνει τον Κωνσταντίνο να παλινδρομεί αφήνοντας τον εαυτό του στον εναγκαλισμό μιας απόμακρης ερωμένης – η οποία πρωτίστως νοιάζεται για την αναρρίχηση της στις υψηλότερες βαθμίδες της αριστοκρατίας υπερβαίνοντας την ταξική της προέλευση; Από πού προέρχεται η ισχύς της και σε ποιες ασυνείδητες προσδοκίες του αντιστοιχεί η αποδοχή της αλληλογραφίας από την πλευρά της; Στις 4 Αυγούστου του 1912 ο Κωνσταντίνος σημειώνει: «Ποτέ πριν δεν έχω γράψει τόσο πολύ. Είναι γνωστό ότι δεν γράφω ποτέ και χρειάστηκε η επιρροή σας επάνω μου για να με εξαναγκάσει». Πρόκειται για μία αναπότρεπτη τάση να εκφραστεί οπωσδήποτε, δίχως μάλιστα να λαμβάνει υπόψη του τους περιορισμούς

που θα όφειλε να επιβάλλει η προστασία των κρατικών μυστικών από τη γραπτή του λογόρροια. Αυτή η αναδεικνυόμενη ανάγκη απέναντι στο λατρευτικό αντικείμενο επιτρέπει την ψυχοδυναμική εκδοχή ότι σ' ένα πρότερο εξελικτικό παρελθόν είχε διακοπεί, απρόσμενα, με οδυνηρές επιπτώσεις, ένας διάλογος ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, τον οποίο επιδιώκει να ανακτήσει ο ενήλικας. Ίσως σ' αυτό το σημείο είναι σκόπιμη μία βιογραφική παρεμβολή που αφορά την παιδική ηλικία του Κωνσταντίνου. Μετά από τη γέννησή του ως πρωτότοκου το 1868, αποκτά ήδη το 1869 και το 1870 τα δύο πρώτα του αδέρφια, τα οποία θα μπορούσαν να είχαν διεκδικήσει ένα μεγάλο μέρος της μητρικής φροντίδας περιορίζοντας τη δική του αρχόμενη συνομιλία μαζί της. Ίσως αυτή τη βιογραφική νευρωτική καθήλωση να αναζωπύρωσε η ερωτική διαίσθηση της Πάολας, που επανέφερε έναν απωθημένο διάλογο.

Ο Μαυρογορδάτος σκιαγραφεί και επανέρχεται στην πνευματική ένδεια ενός μονάρχη δίχως την παραμικρή ενασχόληση με την ανάγνωση ενός βιβλίου και πολύ περισσότερο με τις ιδεολογικές πολιτικές συγκρούσεις της εποχής του που διατρέχουν την ιστορία του τόπου. Η Πάολα είναι που του υποδεικνύει δίχως αποτέλεσμα έναν κατάλογο εκδόσεων που εκείνη είχε διαβάσει. Αυτός παραμένει ένας κυριολεκτικά αφέλης ή και επικίνδυνος στρατηλάτης όταν στις πολυθεματικές επιστολές του συρράπτονται ερωτικές προθέσεις ή αναμνήσεις με τη θεσμική του δράση. Ο αποκλεισμός από τον ορίζοντά του της οποιασδήποτε αμφισβήτησης των στρατοκρατικών και φιλομοναρχικών πεποιθήσεών του είναι μία από τις προϋποθέσεις ματαίωσης ενός ουσιαστικού διαλόγου με τον Βενιζέλο

όπως παρουσιάζεται στην αλληλογραφία του. Η σκλήρυνση της ιδεολογικής του κατεύθυνσης υπέρ της μοναρχίας και της καταστροφικής του εμμονής υπέρ του Κάιζερ στην εξωτερική πολιτική συμπληρώνεται από την αναθέμανση προκαταλήψεων και στερεοτύπων με τα οποία υποτιμάται η πολιτισμική αξία των αντιπάλων των οποίων επιζητείται ο αφανισμός. Ο εθνικισμός του, που γίνεται απτός μέσω των θριάμβων του που διατυμπανίζονται, συμπληρώνεται από τις πλέον αμείλικτες προσδοκίες υποταγής των εχθρών και εξευτελισμού της ιστορίας τους. Το ότι δεν διστάζει να καταφύγει σε ρατσιστικούς στιγματισμούς για να κατοχυρώσει τη φυλετική ιεράρχηση αποδεικνύεται από την περιγραφή των Σενεγαλέζων νέγρων που η Αντάντ προσκομίζει στην Ελλάδα, όταν θα μπορούσαν να τους είχαν στείλει – όπως επί λέξει υπογραμμίζει – σε κάποιον ζωολογικό κήπο. Μολονότι στις επιστολές του παρουσιάζεται να αντιμετωπίζει τις κακουχίες του μετώπου μαζί με τους αξιωματικούς που συμπαραστέκονται στο επιτελικό του έργο, η εξαθλίωση των συνθηκών και η τραγική βαναυσότητα του πολέμου – την οποία γνωρίζει να απεικονίζει στην αλληλογραφία του – δεν υποσκάπτουν σε τέτοιο βαθμό τις κληρονομικές του ταυτίσεις ώστε να παραιτείται ή να λησμονεί το πλέγμα των μόνιμων σχέσεων που συναποκομίζει και που χαρακτηρίζουν τον βίο της διεθνούς αριστοκρατίας. Ενδιαφέρεται να ενημερώνεται από την Πάολα, συντηρώντας μια δεύτερη κοινωνική πραγματικότητα, γύρω από τα κουτσομπολιά και την εξέλιξη των αλληλοεξαρτήσεων ανάμεσα στους αλλοεθνείς ευπατρίδες που κυκλοφορούν, πάσχοντες οι περισσότεροι από ρευματικά, στις ευρωπαϊκές λουτροπόλεις ή μητροπόλεις.

Από το 1915 η υγεία του Κωνσταντίνου κάμπτεται σε μεγάλο βαθμό και υποχρεώνεται να υποβληθεί σε σειρά επεμβάσεων στον θώρακα που συνεχίζονται έως και το 1917. Δεν πρόκειται πλέον να αναρρώσει οριστικά. Γυρεύει από τον γιο του Αλέξανδρο και τον υπασπιστή του Λεβίδη να ενημερώνουν τηλεγραφικά την Πάολα για την κατάστασή του, της οποίας η σχετική βελτίωση θα του επιτρέψει να της γράψει πάλι. Το πάθος του παραμένει αμείωτο, εκφραζόμενο μέσα από τη διαρκή ελπίδα να συναντήσει την πριγκίπισσα της Σαξονίας-Βαϊμάρης, την κόμισσα φον Όστχάιμ.

Σ' αυτό το ασυνήθιστο ιστορικό έργο, η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου, που αναζητά την υποδούλωση και εξάρτηση από ένα μητρικό αρχαϊκό αντικείμενο, περιγράφεται στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας ως ο φανατικός φορέας του μοναρχικού αυταρχισμού, που αποτελεί την αντιστροφή της υποταγής όπως εκφράζεται στην αλληλογραφία του. Αυτή η σύγκλιση των αντινομιών και η ερμηνευτική τους έξοχη εκμετάλλευση από τον Γιώργο Μαυρογορδάτο γίνονται μία αυτονόητη προέκταση των θέσεων του για τον Εθνικό Διχασμό. Η επιλογή, ως θεματικής, της αλληλογραφίας μεταξύ του Κωνσταντίνου και της Πάολας τού προσφέρει την ευκαιρία να προσθέσει στη συστηματικότητα των, πλέον αναντικατάστατων, εργασιών του την προφάνεια του υποκειμενικού δράματος που συνοδεύει και ενδεχομένως προκαλεί τις περιπέτειες της ιστορίας.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Γιατί να ασχοληθεί κανείς με τα γράμματα του βασιλέα Κωνσταντίνου Α΄ προς την Ιταλίδα ερωμένη του Πάολα; Μολονότι από παιδί άκουγα και διάβαζα για τον Κωνσταντίνο, αγνοούσα εντελώς την ιστορία με την Πάολα μέχρι το 2011. Τότε εκδόθηκε το βιβλίο της Αλεξάνδρας Στεφανοπούλου *Κωνσταντίνος – Πάολα*, που περιείχε την πρώτη ελληνική μετάφραση των επιστολών (σχεδόν όλων). Και τότε ακόμη αρχικά αδιαφόρησα, από μία αίσθηση διακριτικότητας. Γενικά, δεν έχω περιέργεια για τους έρωτες άλλων, που θεωρώ καταρχήν ιδιωτική τους υπόθεση.

Υπάρχουν όμως ερωτικές επιστολές που περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες γενικότερης σημασίας, πέρα από τα ερωτόλογα, τις αναπολήσεις, τις φαντασιώσεις ή άλλες «γαργαλιστικές» αλλά ριζικά ιδιωτικές λεπτομέρειες. Τέτοιες είναι και οι επιστολές του Κωνσταντίνου προς την Πάολα, όπως διαπίστωσα όταν έπεσε το βιβλίο στα χέρια μου σχεδόν κατά τύχη, αφού είχε ήδη εξαφανιστεί από την αγορά.

Τα γράμματα αυτά μας λένε πολλά για την προσωπικότητα του Κωνσταντίνου, από το ίδιο του το χέρι. Καμία άλλη πηγή δεν έχει τέτοια αμεσότητα, ούτε τόση αξιοπιστία. Γι' αυτό άλλωστε τα έχουν χρησιμοποιήσει ως τεκμήρια (χωρίς να παραπέμπουν όπως όφειλαν) ένας ακραιφνής μοναρχικός σαν τον Παναγιώτη Πιπινέλη και ένας αφοσιωμένος αυλικός σαν τον Κωνσταντίνο Λούρο. Έτσι βρέθηκαν αποσπάσματά τους ακόμη και στην επίσημη ιστοσελίδα της πρώην βασιλικής οικογένειας...

Δεν θα χρειαζόταν ίσως να γράψω εγώ αυτό το μικρό βιβλίο αν εκείνο της Στεφανοπούλου ήταν πιο ικανοποιητικό. Δυστυχώς όμως έχει αδικαιολόγητα κενά και μεταφραστικά λάθη, ενώ η ιστορική αφήγηση που παρεμβάλλεται μεταξύ των επιστολών περιέχει και αυτή πλήθος ανακρίβειες. Ακόμη και ο υπότιτλος του βιβλίου είναι παραπλανητικός, αφού αναφέρει 100 επιστολές ενώ περιλαμβάνονται μόνο 55. Είναι κρίμα, επειδή στο βιβλίο αυτό υπάρχουν επίσης πολλές εύστοχες και οξυδερκείς παρατηρήσεις.

Δεν έχω, πάντως, τη φιλοδοξία να παρουσιάσω μία δεύτερη, πληρέστερη από κάθε άποψη, έκδοση των επιστολών, ούτε να επεκταθώ πέρα από αυτές. Ο δικός μου σκοπός είναι πολύ πιο περιορισμένος και εστιασμένος: να αναδείξω κρίσιμα στοιχεία της προσωπικότητας του Κωνσταντίνου, όπως προκύπτουν από τα δικά του γράμματα. Ίσως έτσι φανεί και η αναντιστοιχία μεταξύ του πραγματικού προσώπου και του ειδώλου που λάτρεψε η μισή Ελλάδα.

Το βιβλίο αυτό συμπληρώνει τα προηγούμενα βιβλία

μου για τον Εθνικό Διχασμό (1915 και Μετά το 1922). Το ζητούμενο εξακολουθεί να είναι η κατανόηση, η εξήγηση, η ερμηνεία. Όχι η εξύμνηση, ούτε η καταγγελία. Βέβαια, δεν μπορούν να περάσουν εντελώς απαρατήρητα ηθικά ζητήματα όπως, για παράδειγμα, η ασυνέπεια, η ανειλικρίνεια και γενικότερα η απάτη – ακόμη κι αν είναι εν μέρει αυταπάτη.

Οφείλω ευχαριστίες πρώτα πρώτα στην κυρία Αλεξάνδρα Στεφανοπούλου, που δέχτηκε να συζητήσει μαζί μου και επιπλέον μου έδωσε πολύτιμες πληροφορίες. Χάρη σ' αυτές, μπόρεσα να παραγγείλω και εγώ αντίγραφο των επιστολών του Κωνσταντίνου από το Πολιτικό Αρχείο του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), σε μικροφίλμ. Από το Αρχείο, πρέπει να ευχαριστήσω ειδικά την αρμόδια κυρία Lucia van der Linde. Στη συνέχεια, μπόρεσα να μελετήσω το μικροφίλμ με την άνεσή μου χάρη στον φίλο μου Νίκο Παπαναστασίου, που μου δάνεισε το αναγκαίο μηχανήμα. Τέλος, χάρη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και χάρη στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ μπόρεσα να εξετάσω και τις τρεις ξενόγλωσσες εκδόσεις των επιστολών, ώστε να τις συγκρίνω τόσο με το πρωτότυπο, όσο και με το βιβλίο της Στεφανοπούλου – ως «ντετέκτιβ» ή και ως παραδοσιακός φιλόλογος. Προϊόν αυτής της εξονυχιστικής έρευνας είναι ο σχετικός πίνακας, που αποτελεί το Παράρτημα.

Ευχαριστίες οφείλω επίσης σε όσους με βοήθησαν και με ενθάρρυναν να ολοκληρώσω αυτό το βιβλίο. Προτιμώ να μην τους απαριθμήσω, από φόβο μήπως ξεχάσω κα-

νέναν. Ξεχωρίζουν φίλοι παλιοί, όπως ο Νίκος, αλλά και νέοι, όπως ο Ισίδωρος, παλιοί φοιτητές που έγιναν φίλοι, όπως ο Χάρης. Ξεχωρίζει όπως πάντα και ο γιος μου.

Ραφήνα, 30 Αυγούστου 2018